

•ilmi dergi
diyānet

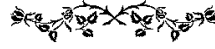
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 46 • Sayı: 1 • Ocak - Şubat - Mart 2010

KUR'AN VE SÜNNETTE DÜNYA VE AHİRET HAYATINA BAKIŞ*

Mesut OKUMUŞ**

“Ey insanlar! Allah'ın vaadi hakıtır.
Sakın dünya hayatının sizi ayartmasına ve
Allah hakkındaki çarpık düşüncelerinizin
sizi saptırmasına izin vermeyin.” (Fâtır, 35/5)

Özet:

Makale Kur'an ve sünnete göre dünya ve ahiret hayatını ele almaktadır. Makalede önce cahiliye dönemi Arapları arasında dünya hayatına bakış ortaya konmuştur. Ardından cahili Araplar arasında ölüm ötesi hayat ve ahiret inancının bulunmadığı tarihi kaynaklar ve Kur'an ayetlerinden hareketle tespit edilmiştir. Devamında Kur'an'ın Mekkî ve Medenî ayetlerinde dünya ve ahiret hayatına nasıl bakıldığı örneklerle ortaya konmuştur. Bu çerçevede Mekkî ayetlerde ahiret hayatının bir iman esası olarak tesis edildiği tespit edilmiştir. Medine devrinde nazil olan ayetlerde ise ahiret konusuna müminlerin imanını pekiştirme ve hayatları üzerindeki işlevi açısından yer verildiği tespit edilmiştir. Hadislerde dünya ve ahiret hayatının Kur'an'a paralel tarzda ele alındığı tespit edilmiştir. Dünya ve ahiret hayatını ele alan hadislerin Kur'an ayetlerini tefsir edici nitelikte olduğu örneklerle işlenmiştir. Sonuçta ahiret inancının tamamen Kur'an'ın nüzulü ile birlikte tesis edildiği ve böylece müminlerin dünya hayatına bakışında köklü bir değişimin yaşandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Hayat, Dünya, Ahiret.

The Approach of the Qur'an and Sunnah to this World and the Hereafter

Abstract:

This article is intended to examine the meaning of this world and the

* Elinizdeki makale büyük oranda 15 Mayıs 2005 yılında VIII. Kur'an Sempozyumunda sunulan “Kur'an'a Göre Dünya Ahiret İlişkisi” başlıklı bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır. (Fecr Yayınları, Ankara 2006, s. 117-146).

** Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Hereafter in the light of the Qur'an and the Sunnah. First, we will discuss the pre-Islamic Arabs' view of this world and then establish the fact that Jahiliyya Arabs had no belief in the Hereafter on the basis of historical sources and the Qur'anic verses. Following this, we will deal with the description of the worldly life and Hereafter in the Qur'anic verses revealed in the Meccan and Medinan periods. Within this framework, it is determined that the Meccan verses establish that the Hereafter is one of the pillars of belief. As for the verses revealed in the Medinan period, they tackle the issue of the Hereafter in order to strengthen the beliefs of the faithful and from the point of its function on their lives. The hadiths treat the same issue in parallel to the Qur'an. The hadiths concerning the worldly life and Hereafter seem to have interpretative nature for the Qur'anic verses and this point has been explained with examples. As result, we can say that the belief in the Hereafter was established at the very beginning of revelation of the Qur'an, thus resulting in radical change in the believers' approach to the worldly life.

Key Words: The Qur'an, the Sunnah, Worldly life, the Hereafter.

Giriş:

Kur'an ve sünnete göre dünya ve ahiret ilişkisini ortaya koyabilmek için öncelikle İslam öncesi cahiliye dönemine geri gitmek gerekir. Konunun netliğe kavuşması açısından önce ilahi çağrıya doğrudan muhatap olan Arapların, İslam gelmeden önceki dünya ve ahiret telakkilerini, dünya hayatına bakışlarını açığa çıkarmak lazımdır. Çünkü İslam öncesini dikkate almadan Kur'an ve sünnetin dünya ve ahiret hayatına dair getirdiği yeni bakış açısını sağlam ve sağlıklı bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Zira Kur'an hemen her meselede olduğu gibi dünya ve ahiret konusunda da cahili Arapların anlayış ve algılarına, inanç ve uygulamalarına sıklıkla yer vermiştir. Bu değinilerin büyük çoğunluğunda eleştirel bir tutum takınılmış, eski anlayış ve uygulamalara eleştiriler yönelterek bunları ya bütünüyle ortadan kaldırmış ya da kısmi değişiklikler yaparak yeni biçimler kazandırmıştır.

Gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümlere genel itibariyle bakıldığında Hz. Peygamber'in birçok alanda inkılâplar gerçekleştirirken birçok alanda da köklü tamir ve ıslahatlar yaptığı söylenebilir. Örneğin İslamiyet puta tapıcılığı topyekûn ortadan kaldırırken, kurban ve tavaf gibi ibadetlerde ise ibadetin kendisinde değil kime yapılması gerektiği noktasında değişiklik yapmıştır. Dünya ve ahiret hayatı konusunda gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin bu iki sınıftan hangisine dâhil olduğunu netleştirebilmek için İslam öncesi ve sonrası arasında bazı karşılaştırmalar yapılması lazımdır. Bu çerçevede elinizdeki incelemede İslam'ın dünya ve ahiret hayatına bakışını, getirdiği ahiret inancının hangi kategoriye girdiğini tespit için önce cahili Arapların dünya ve ahiret tasavvurlarını, ardından da Kur'an sonrasında bu konuda nelelerin yaşadığını açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Kur'an ve sünnetin dünya ve ahiret hayatına bakışını sağlam ve sağlıklı bir bakış açısıyla ortaya koyabilmek için, evveleminde aşağıdaki soruların cevaplandırılması lazımdır. Öncelikle İslamiyet gelmeden önce Arapların dünya hayatına bakışları ve dünya ile ilişkileri nasıldı? Araplar arasında ölüm olgusu nasıl karşılanmaktaydı ve ölüm sonrası hayat anlayışı mevcut muydu? Cahiliye Arapları arasında öldükten sonra dirilme, yaptıklarından hesaba çekilme ve bu dünyada yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığını görerek cennet yahut cehenneme gitme şeklinde bir öte dünya inancı bulunmakta mıydı? Dünya ve ahiret konusundaki inanç ve telakkileri, müşrik Arapların dünyaya bakışlarını, gündelik yaşantılarını, gerek birbirleriyle ve gerekse eşya ve tabiatla ilişkilerini nasıl etkiliyordu? Bu sorular cevaplandıktan sonra sorulması gereken ilave sorular da şunlar olabilir. Kur'an-ı Kerim, Mekke ve Medine devri ayetlerinde Arapların dünya ve ahiret konusundaki düşüncelerine, inançlarına nasıl yaklaştı? Dünya hayatına bakış ve ahiret hayatının varlığı konusunda yeni bir anlayış ve bakış açısı getirdi mi? Şayet cevap olumlu ise İslam'ın getirdiği yeni bakış açısı, gerek müşrikler ve gerekse Hz. Peygamber ve Müslümanlar üzerinde nasıl bir etki bıraktı, ne tür sonuçlar doğurdu? Yirmi küsur yıllık nüzul dönemi boyunca Kur'an'ın öngördüğü dünya ve ahiret anlayışı, Hz. Peygamber ve sahabenin hayatına nasıl ve ne şekilde yansdı?

Yukarıda zikredilen sorular, Kur'an ve sünnetin dünya ve ahiret hayatına bakışı çerçevesinde elinizdeki çalışmanın sorgulamaya ve gücü oranında cevaplamaya çalışacağı ana soru(n)lardır. Bu sorular etrafında yapılacak tahlil ve değerlendirilmelerle konunun daha sağlam ve sağlıklı bir şekilde aydınlatılacağı kanaatindeyiz. Bu çerçevede meseleye önce cahiliye devrinde Arapların dünya hayatına bakışları ve ahiret inancı konusundaki anlayışlarıyla başlayabiliriz.

1- Cahiliye Devri Arap Toplumunda Dünya ve Ahiret Anlayışı

İslam öncesi Arap düşüncesi üzerine çalışanlar, Arapların cahiliye devrinde kendilerini çevreleyen eşya ve dünyayı gözlemlerken daha çok bunların dış yüzeyleriyle ilgilendiklerini belirtirler. Buna göre cahiliye devrinde yaşayan Araplar dünyaya ve evrene bakarken kadim Yunan geleneğinde olduğu gibi dünya ve evrenin kökeni ve mahiyetine dair bütüncül bir bakışı gerektiren felsefi soru ve sorunlarla ilgilenmemişlerdir. Başka bir deyişle cahili Arap geleneği ilim ve felsefeden uzak olup, bedevi Araplar parçacı ve yüzeysel bir hayat yaşamaktaydılar.¹ Hayatı sadece bu dünyada yaşanandan ibaret gören cahiliye Arapları nezdinde dünya hayatı bir kereliğine ve

1 Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, X. Baskı, Beyrut 1969, s. 41-42.

yalnızca bu dünyada yaşanandan ibaretti. Arapların inancına göre bu dünyada yaşanan kısa hayatın ardından kaçınılmaz olan ölüm gelirdi. Ölüm sonrası ise yokluktu. Cahili Araplar yalnızca ölümle meşgul olmuşlar, ölümden sonra ne geleceği ve ne olacağı üzerinde hemen hiç durmamışlardır. Onların çoğuna göre bu dünya hayatından sonra hiçbir şey olamaz. Vücut toprağa gömülünce çürür, toz toprak olur; ruh ise bir rüzgâr gibi uçup gider².

Oldukça zorlu bir coğrafyada, sert tabiat ve iklim şartları altında yaşayan cahiliye Arapları, dünyaya ve hayata oldukça kötümser bir anlayışla bakarlardı. Kabile ve kavmiyetçi dayanışma ruhuyla ayakta kalmaya çalışan ve sürekli birbirleriyle çatışma halinde olan cahiliye Arapları için bu dünya ve dünyada yaşanan hayat fani idi. Onlara göre bu dünyada her şey sonuçta boş ve anlamsız olup, onun ötesinde ise hiçbir şey yoktu. Bu nedenle cahili anlayış insanlara şu fani hayatın tadını çıkarması gerektiğini öğütlerdi. Cahiliye devrinin dünyevî zihniyetli insanları için fani dünyadan ve kısa hayattan çıkarılabilecek yegâne sonuç zevk düşkünlüğünden ibaret idi³.

İslam öncesi Araplar için zevk ve mutluluk kadar, acı ve sıkıntılarla da dolu olan ölümlü dünya da bir kereliğine yaşanırdı. Dolayısıyla dünyaya ve hayata karşı takınılan cahili tavrı “Gün bu gündür; an bu andır, dem bu dem!” sözleriyle özetlemek mümkündür. Bu anlayışın doğal sonucu ise dünyadan ve dünyevî zevklerden azamî ölçüde yararlanmak, felekten olabildiğince kâim almaya çalışmaktı. Son tahlilde dünya hayatına karşı takınılan cahili tavır, eğlence ve zevk düşkünlüğünü yücelten hedonist bir tavidir. Zevk ve eğlence düşkünü cahiliye devri Arap erkeklerinin ekserisi şarap düşkünü idi ve sürekli içerlerdi. Bu onlarda bir huy ve alışkanlık haline gelmişti. Şaraba harcanan paralar yüzünden kendilerini mahvedenlerin sayısı oldukça kabarıktı.⁴ Bu nedenle Kur'an içkiyi zamana yayarak tedrici bir süreç içerisinde yasaklamıştır.

Cahili anlayışın hayat karşısında takındığı hazcı tavır, onlar için hayatın nihai amacı yani bir tür din haline gelmişti. Mekke döneminde nâzil olan bir ayet bu gerçeği şu şekilde vurgular: “Dünya hayatının rahatına dalarak eğlenceyi ve geçici zevkleri dinleri haline getiren kimseleri kendi haline bırak!” (En'am, 6/70), “Onlar yalnızca bu dünyanın zevklerinin peşinde koşmaktalar. Oysa gelecekteki hayatla kıyasla-

2 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 156-157.

3 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1991, s. 78.

4 Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, s. 79.

yınca bu dünyadaki hayat geçici bir eğlenceden başka hiçbir şey değildir.” (Ra'd, 13/26). Cahiliye insanları açısından bakınca bu dünya hayatının tümüyle kandırılmış olduğu inançsız ve hoppa cahiliye nesli için oyun ve eğlence aslında dinin kendisi idi. Kur'an açısından da cahiliye devrinin ruh halini belirleyen özelliğin taşkın bir neşe ve dinin ciddi meselelerine karşı tam bir kayıtsızlık olduğu söylenebilir.⁵

İç bâde güzel sev var ise akl u şûûrun

Dünya var imiş, yâ ki yok olmuş ne umûrun⁶.

Ziya Paşa'ya (1825-1880) ait yukarıdaki beyit, hayata karşı takınılan cahiliye devrine özgü hedonist tavrı çok veciz bir biçimde özetlemektedir. Yukarıdaki beyit aslında hayat karşısında takınılan hazcı tutumun belli bir zaman dilimiyle de sınırlı olmadığını, tarihin her devrinde görülebileceğini dile getirmektedir.

Cahili anlayışta ölümden sonra kıyametin kopması, yeniden dirilerek hesaba çekilip cennete veya cehenneme gitme şeklinde bir ahiret inancı da hiçbir şekilde mevcut değildi. Cahiliye Arapları arasında ahiret inancının olmayışını, bu inanç ve telakkinin onların dünyaya bakışlarına etkisini, Kur'an'ın özellikle Mekke döneminde nazil olan sure ve ayetlerine bakarak da tespit etmek mümkündür. Çünkü dönemine ışık tutan en sahih tarih kaynağı olma özelliğini haiz olan Kur'an, değişik vesilelerle birçok Mekki sure ve ayette müşriklerin bu konudaki inançlarına temas etmiştir. Kur'an muhtelif sure ve ayetlerde Arapların dünya hayatına nasıl baktıkları konusunda bilgi vermenin yanı sıra, onların öldükten sonra dirilme ve ahiret inancına karşı tutumlarına da değinmiş ve ciddi eleştiriler yöneltmiştir.

Aşağıdaki ayetler İslam öncesinde müşriklerin kıyamet ve ahiret inancı diye bir anlayışlarının bulunmadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır: “Hayat ancak bu dünyadakinden ibarettir. Biz dirilecek değiliz” dediler.” (En'am, 6/29). Tarihçi kişiliği ile de temayüz eden müfessir İbn Cerir et-Taberî (ö.310/922) bu ayeti tefsir ederken müşriklerin ölümden sonra hayatı, yeniden dirilmeyi, sevap ve cezanın varlığını inkâr ettiklerini, bu konuda gelen Kur'an ayetlerine ya kayıtsız kalarak aldırış etmediklerini ya da itiraz ettiklerini vurgulamaktadır.⁷ Başka bir ayette ise cahili Arapların Kur'an'ın tesis etmeye çalıştığı ahiret inancını yemin ederek inkâr etmeye çalıştıkları vurgulanır. “Ölen kimseyi Allah'ın diriltemeyeceği üzerine bütün güçleri ile Allah'a yemin ederler.” (Nahl, 16/38). Tarihçi müfessir İbn Kesir (ö.774/1372) bu

5 İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, s. 81.

6 Ziya Paşa, *Terci-i Bend Terki-i Bend*, Çıdam Yayınları, İstanbul 1992, s. 87.

7 İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, VII, 177.

ayeti yorumlarken müşrikler arasında ölümden sonra hayat inancı bulunmadığını ve onların bunu imkânsız görmeleri nedeniyle bütün güçleriyle yemin ederek aksini savunduklarını, ancak Allah'ın da onların bu iddiasını şiddetle reddettiğini belirtmektedir.⁸ Başka bir ayette müşriklerin ölümden sonra dirilme ilkesini asılsız bir büyü olarak nitelendirdikleri zikredilir. “Onlara öldükten sonra dirileceksiniz” desen, inkâr edenler mutlaka: “Bu apaçık bir büyüdür” derler.” (Hud, 11/7). Başka bir ayette inkârcıların öldükten sonra dirilme inancı için eskilerin masalları ve bir tür kuruntu olduğunu iddia ettikleri nakledilir. “Öldüğümüz toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı diriltileceğiz?” dediler. “Andolsun bu tehdit bize de, bizden önce atalarımıza da yapıldı. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.” dediler.” (Müminun, 23/82-83). Rivayet tefsir müfessiri Bağavî (ö.516/1122) bu ayette yer alan soru cümlesinin inkâr sorusu olduğunu belirterek müşriklerin toprak olduktan sonra dirilme iddiası karşısında şaşkınlık ve hayrete düşerek inkâra yeltendiklerini ifade etmektedir.⁹ İnkârcılar ahiret hayatının varlığı kadar onun öncesinde yaşanacak olan kıyametin kopuşu inancına da karşı çıkmışlardır. “İnkâr edenler: “Kıyamet bize gelmeyecektir” dediler. De ki: “Hayır öyle değil! Görülmeyeni bilen Rabbime andolsun ki, o saat size mutlaka gelecektir.” (Sebe, 34/3-4).

Kur'an'ın birçok ayette açıkça vurguladığı üzere Araplar öldükten sonra çürüyerek toza toprağa karışan kemiklerin tekrar hayata kavuşacağına inanmazlardı. Dolayısıyla Araplar için hayat, yalnızca bu dünyada yaşanandan ibaretti. Bazı ayetler müşriklerin ağızdan bu iddiayı şu ifadelerle dile getirir: “Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler” derler. Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece böyle sanırlar. Ayetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman; “Doğru sözlü iseniz babalarımızı getirin” demekten başka bir delilleri yoktur.” (Casiye, 45/24-25).

Müşrikler arasında kıyamet ve öldükten sonra dirilme inancının bulunmaması, yeni dinin getirdiği ahiret inancı ilkesinin onların yalnızca bazılarının değil tümünün sorunu olduğunu göstermektedir. Son dönem Kur'an müfessirlerinden Muhammed İzzet Derveze (ö.1984) bu durumu, Müslümanlarca Ehl-i Kitap olarak kabul edilen Yahudi ve Hıristiyan toplumlarının ahirete dair anlayışlarının belirsizliğine dayandırır. Ona göre Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ölümden sonra diriliş, ahiret günü, hesaba çekilme, mükâfat veya ceza gibi konularda açık bir beyanat ve net bir görüşün olmayışı, İslam öncesi Arapların zihinlerinde ve düşünce dünyalarında meseleyi çözümü

8 Ibn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, IV, 490.

9 Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, Daru'l-Marife, III. Baskı, Beyrut, 1992, III, 315.

mümkün olmayan bir düğüm haline getirmiştir. Bu nedenle müşrikler, ahiret hayatı konusunda yapılan uyarı ve tehditleri; inkâr ve alaycı bir tavırla karşılayarak yüz çevirmişlerdir¹⁰.

Başka araştırmacılar ise gerek Hıristiyanlık ve gerekse Yahudilikte de ahiret inancının silik bir şekilde var olduğunu, ancak ilkinde bu inancın çok zayıf, ikincisinde ise yok gibi olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹¹ Buna yakın değerlendirmeler yapan başka araştırmacılara göre Yahudilikte ahiret inancı sonradan ortaya çıkmıştır. Dünyevî bir din olan Yahudiliğin ayırt edici özelliklerinden birisi, Tevrat'ın Hz. Musa'ya atfedilen beş temel kitabında ahiret inancının yer almaması ve bu inancın Yahudiler arasında sürgün sonrası geç dönem peygamberlerinde cılız bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır.¹² Ancak yakın zamanlara kadar tekrar edile gelen, Eski Ahit'te ölüm sonrası hayat fikrinin M.Ö. ikinci yüzyıla ait olan Danyal'a gelinceye kadar görülmediği önyargısı, sonraki araştırmalarla aşılma yolundadır.¹³

Meseleye Hıristiyanlık açısından bakıldığında, konu ile ilgili araştırma yapanların tespitine göre Allah ve ahiret inançları arasında doğru türden bir ilişkiyi, Teosentrik anlayışı yansıtan Sinoptik İncillerde görmek mümkündür. Ancak burada anılan ilişki, Allah'ın hükümlerini kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Yeniden dirilme fikrinin Sinoptikler'de de Teosentrik anlayış doğrultusunda ele alındığını söylemek mümkündür. Ancak Yeni Ahit'in geri kalan kısmının, İlk Kilise'ye ait Kristosentrik anlayışın etkisinde olduğu görülmektedir. Bu, kendini mesih, hüküm ve yeniden dirilme mefhumlarında açıkça göstermektedir.¹⁴

Şirkle karışık olsa da cahiliye Arapları arasında Allah inancı mevcut idi. Bu gerçeği bazı Kur'an ayetleri açıkça ortaya koymaktadır. Yine cahili Arapların putlar için bazı ritüelleri yerine getirdikleri de bilinmektedir. Ancak "şirk dindarlığı" diyebileceğimiz Mekkeli müşriklere özgü bu tapınma biçimi uhrevî bir gaye ile değil, sırf bu dünya olayları ve dünyaya dair hedefleri gerçekleştirmek amacıyla yapıldı. Müşriklerin ibadetleri bu dünyada başlarına gelmiş veya gelebilecek olan bir felaket korkusuyla, kendilerini bulmuş veya bulabilecek olan bir kötülükten kurtulmak, onu başlarından savmak yahut umdukları bir nimeti, rızkı, iyiliği, kazancı veya zaferi elde

10 M. İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmed Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989, I, 377.

11 Ramazan Altıntaş, "İslam'a Göre Sekülerleşmenin İmkânı", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı 3, s. 134.

12 İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen "Derin Sapkınlık": Dünyevileşme", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı 3, s. 37.

13 Mehmet Paçacı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, İstanbul 1994, s. 187.

14 Paçacı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, s. 269.

etmek için yapılan bir dindarlıktı; yoksa uhrevî bir gaye için değil.¹⁵ Dolayısıyla Cahiliye Arapları arasında şirkle karışık bir Allah inancı ve ibadet mevcut olsa da ahiret inancı hiçbir şekilde mevcut değildi.

Mekke müşrikleri bu dünyadan başka bir âleme inanmazlardı ve ölümlerin tekrar dirileceğine bir anlam veremezlerdi. Kur'an kupkuru toprağın baharda yeşerip can bulması gibi ölümden sonraki hayatın da doğum ve gebelik gibi bir mucize olduğuna inanmalarını sağladı.¹⁶

Kısacası İslam öncesi cahiliye Arapları arasında kıyametin kopması, öldükten sonra dirilme ve yaptıklarından hesaba çekilerek sonunda cennete veya cehenneme gitme diye bir anlayış mevcut değildi. Müşrik Araplar için hayat yalnızca bu dünyada ve bir defalığına yaşanan kısa yaşamdan ibaretti. İşte İslam cahiliye anlayışına özgü şirkle karışık inanç ve ibadet anlayışını kökünden değiştirdi. Bunun için önce putları yıktı, sonra da dindarlığı hem bu dünya hem de ahiret saadetini elde etmek, daha üst seviyede de Allah sevgisi ve hoşnutluğu kazanmak için yerine getirilmesi gereken bir kulluk bilinci haline getirdi.

2- Dünya ve Ahiret Kavramları ve Kur'an'da Kullanımları

Türkçe'de kullanılan dünya sözcüğü, Arapça kökenli ednâ kelimesinin müennesidir. Ednâ kelimesi ise denâ kökünden türemiştir. Arapçada denâ kökünün, sonu 'vav'lı ve 'ye'li olmak üzere iki farklı türevi vardır. Sonu vavlı olan denânın muzarisi yednû, masdarı denâvet şeklindedir ve kelime, sözlükte zâtî veya hükmî yakınlık manasına gelir. Kelime, zaman, mekân ve konum yakınlığı manasına da kullanılır. "Sonra ona yaklaşarak (dena) yanına geldi." (Necm, 53/8) Ednâ kelimesi, ekberin zıttı olarak asgarî ve hayırlı kelimesinin zıttı manasına aşağılık (erzel) anlamına da gelir. "İster daha az (edna) ister daha çok olsunlar (ekber) ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar O'nsuz olamazlar." (Mücadele, 58/7). "Daha hayırlı olanı daha aşağılık olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?" (Bakara, 2/61).¹⁷ Dena, yednî, dâniye ve denâ-yet kelimeleri ise alçak ve düşük olmak; bayağı, adi ve aşağılık gibi değişik manalar da taşır.¹⁸

Dünya kelimesi Kur'an'ın bazı ayetlerinde ahirin karşılığı olarak evvel manasına da kullanılmıştır. "Önceyi de (dünya) sonrayı da (ahiret) kaybeder." (22/Hac, 11)

15 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 378.

16 Annemarie Schimmel, *Hazreti Muhammed*, çev: Okşan Aytolu, Profil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21.

17 Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Daru Kahraman, İstanbul 1986, s. 248-249.

18 Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beyrut, 1974, s. 294-295.

“Ona bu dünyada iyilik bahsettik, şüphesiz ahirette de o kendini dürüst ve erdemli kimselerin arasında bulacaktır.” (Nahl, 16/122). Kelime en uzağın (aksâ) zıttı, en yakın (akreb) manasına da kullanılmıştır. “Siz vadinin bir ucunda (udvetid dünya) onlar da ta öteki ucunda (udvetil kusva) ve kervanın sizden aşağılarda olduğu gün(leri hatırlayın).” (Enfal, 8/42). Dünya kelimesinin çoğulu duna şeklindedir. Kübrâ, küber gibi. Bir de Arapça dünya kelimesi ile aynı kökten gelen ve sonu hemzeli olan d-n-e kökü vardır ki, masdarı denâettir ve bayağı ve hakir manasına gelir. Buna dayanarak dünya kelimesinin yakınlık, aşağıda olmak, adilik ve bayağılık anlamlarıyla da ilgisi kurulmuştur. Ancak Kur'an'da sıkça kullanılan el-hayâtu'd-dünya ifadesi lâfzen yakın hayat manasına gelmektedir.¹⁹

Türkçe sözlüklerde dünya kelimesi için beş farklı mana sıralanmaktadır: 1-El, gün, herkes. 2-Dış çevre, ortam. 3-İnançları bir olan ülke veya insanlar topluluğu. Batı dünyası, Doğu dünyası gibi. 4-Duygu, düşünce ve hayal âlemi. 5-Üstünde yaşadığımız gök cismi.²⁰ Eski Türkçede dünya için acun sözcüğü kullanılırdı. Türkçede dünya sözcüğünü karşılamak için duruma göre cihan, âlem ve arz kelimeleri de kullanılır. Cihan sözcüğü, Farsça bir isimdir, dünya ve kâinat manasına gelmektedir. Dünyayı zapt eden fatih kişilere cihangir, dünya çapındaki işlere de cihan şümül tabiri kullanılır. Âlem kelimesi ise Arapça kökenlidir ve dünya, kâinat, herkes ve bütün yaratıklar manalarına gelmektedir. Örneğin içki meclisi için âlem-i âb, ruhlar âlemi için âlem-i ervâh, uyku âlemi için âlem-i hâb, yaşadığımız oluş ve bozuluşa tabi dünya için âlem-i kevnu fesâd, sefahat ve içki âlemleri için âlem-i safâ veya âlem yapmak tabirleri kullanılır.²¹ Arz kelimesi de Arapça kökenlidir ve yer, yeryüzü manalarına gelir, dilimizde toprak parçası manasına arazi sözcüğü bu kökten türemiştir.

Yukarıda sayılan kelimeler arasında dünya dilimizde daha çok üzerinde yaşadığımız gezegen olan yerküre manasında kullanılır. Oysa Kur'an'daki kullanımları itibariyle bakıldığında dünya kelimesinin yaklaşık 110 küsur yerde zikredildiği ve dilimizde kullanılan yerküre veya yeryüzü manasının aksine çoğunlukla isim olarak değil, sıfat olarak ve bunların çoğunda da hayat kelimesini niteler şekilde kullanıldığı görülür.²² Bu demektir ki dünya kelimesi Kur'an'da tek başına kullanıldığı yerlerde bile gezegen manasına dünyaya ve yerküreye değil, tamamen insan hayatıyla ilgili olarak yeryüzünde yaşanan dünya hayatı olgusuna delalet etmektedir. Dolayısıyla-

19 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 248-249.

20 Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1988, I, 419-420.

21 Nejat Muallimoğlu, *Deyimler Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, I. Baskı, İstanbul 1983, s. 588.

22 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul 1998, s. 95.

la kelime Kur'an'da daha çok yakın hayat, aşağıdaki hayat ve peşinen yaşanan hayat manasına dünyada yaşanan hayata delalet eder.

Dünya kelimesi yakınlık manasının yanı sıra kökü dolayısıyla aşağı manasına da gelmektedir. Bu anlam dünya hayatı denen yaşamın adiliği ve bayağılığı, aşağılık bir hayat olduğu manasına değildir. Bu daha çok Hz. Âdem'in bulunduğu ulvi ve yüksek makamdan aşağıya inmesine (hubût) delalet eden ayetlere atfen aşağıda, yeryüzünde yaşanan hayat olgusuna delalet ediyor olsa gerektir. Çünkü genel anlamda Kur'an dünya hayatını kötülemez ve olumsuzlamaz; yalnızca ahiret hayatı karşısında dünyanın tercih edilmesini, ahiretin inkâr edilmesini ve öte dünyaya kayıtsız kalınmasını eleştirir.

Kısacası doğrudan insanı ve onun dünyadaki hayatını hedef alan Kur'an, dünya kelimesini kullandığı yerlerde gezegen olarak dünyaya değil, insanoğlunun yeryüzündeki hayat serüvenine atfen dünya hayatı olgusuna vurgu yapar. Kur'an, gezegen veya yer küre olarak dünya ve onun belli parçaları için daha çok arz tabirini kullanır. Arz kavramını kullanırken de insanlara yerbilime dair bilimsel bilgiler vermeyi değil, ilahi hitaba mahzar olan basiret ve akl-ı selim sahibi insanlara dinî-ahlakî öğütler ve dersler vermeyi, onların dünya hayatını anlamlandırmayı amaçlar.

Burada "ahiret" kavramı üzerinde de kısaca durmakta yarar var. Arapça kökenli dini bir terim olan âhiret, e-h-r kökünden gelmektedir. Aynı kökten gelen âhir kelimesi, evvelin zıttı ve son manasına gelir. Ahiret kelimesi farklı biçim ve terkiplerle Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette zikredilen temel kavramlardan biridir. Kelime anlamı itibariyle sonra, sonra gelen, daha sonra olacak olan anlamına gelir. Dini bir terim olarak da ilk ve önce olan fani dünya hayatından sonra yaşanacak olan diğer/öteki, baki/ebedî hayata delalet eder.²³

Kur'an, ahiret kavramını bazı ayetlerde önce, önce olan manasına ûlânın karşıtı olarak da kullanmıştır. "Öteki dünya (ahiret) senin için ilkinden (ûlâ) daha hayırlıdır." (93/Duha, 4). Kur'an'ın kullanma biçimlerine bakıldığında ahiretin birçok ayette dar kelimesi ile yan yana geldiği ve ahiret yurdu manasına ed-darul-ahiret şeklinde kullanıldığı da görülür. (Bakara, 2/94; Enam, 6/32; Araf, 7/169; Yusuf, 12/109; Nahl, 16/30; Kasas, 28,77,83; Ankebut, 29/69; Ahzab, 33/29). Ahiret kelimesi yaklaşık yirmi altı ayette gün manasına gelen yevm kelimesi ile beraber yevmu'l-âhir şeklinde kullanılır. (Bakara, 2/8, 62, 162, 177, 228, 232, 264; Al-i İmran, 3/114). Ahiret kelimesi yaklaşık 114 ayette de tek başına kullanılmıştır. Kur'an'ın en temel

23 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 13-14; Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s. 31.

kavramlarından biri olan ahiret, bazı sure ve ayetlerde farklı isim ve terkipler halinde de karşımıza çıkar. Kur'an ahiret gününü karşılamak için çok değişik terkipler kullanmıştır. Darul-ahire veya yevmu'l-ahirenin yanı sıra, yevmu'l-kıyâme (kalkış günü), yevmu'd-din (ceza/karşılık günü), yevmu'l-âzife (yaklaşan gün), yevmu't-tenâd (nida günü), yevmu't-teğâbun (aldanma günü, kâr zarar günü), yevmu'l-ba's (diriliş günü), yevmu'l-fasl (ayırım günü), yevmu'l-feth (fetih günü), yevmu'l-hisâb (hesap günü) bunlar arasındadır. Kur'an bu konuda daha birçok değişik ifade ve tabir kullanmıştır. Bunlara kıyâmet, kâria, es-sâat, zilzâl, infitâr, inşikâk gibi kıyametle ilgili diğer kavramları da ekleyebiliriz. Ahiret kavramının nezairi durumundaki bütün bu farklı isim ve terkipler bir yandan ahiretin önemini, diğer yandan da Kur'an'ın aynı konuyu vurgulamada seçtiği anlatım ve üslup zenginliğini göstermektedir.

Ahiretle ilgili bütün bu farklı isim ve terkiplere yer veren ayetlere bakıldığında, Kur'an'ın kıyamet olgusunu ve ahiret hayatının çeşitli sahnelerini insanı derinden sarsan, son derece etkili, çarpıcı bir üslup ve anlatım tarzıyla tasvir ettiği görülür. Bu nedenle Kur'an'ın en bariz ve etkili tasvirlerinden biri kıyamet sahneleri ile ilgili olan anlatımlardır. Kur'an ahireti yalnızca tasvir etmekle kalmamış, o kadar etkili, canlı ve bariz bir dille anlatmıştır ki, ilk muhataplar ahiret âlemini tam anlamıyla canlı bir olay gibi yaşamış, sahnelerini görmüş, gelişmelerini seyretmiş ve bundan derin bir biçimde etkilenmişlerdir.²⁴ Kur'an'ın nübüvvetin başlangıç yıllarında inen surelerinde kıyamet gününde olacaklar kısa fakat bir kamçı gibi çarpıcı cümlelerle anlatılmıştır.²⁵

Kur'an ayetlerinde ahiret ile dünya kavramlarının yan yana kullanımı ve birbirleriyle yakın ilişkileri de dikkati çeker. Zira her iki kelime 60 küsur ayette yan yana zikredilmiştir. Bu zikredilmelerde Kur'an'a göre ahiretin dünyanın gayesi olduğu, dünya hayatı ile ahiret hayatının birbirine bağlı ve biri diğerinin devamı niteliğinde olduğu görülür.²⁶

Kur'an'da dünya ve ahiret kavramlarının kullanımına dair yukarıdaki bilgilerden sonra ahiret inancı noktasında Kur'an'ın nasıl bir yol izlediğine geçebiliriz. Bu noktada şunu söyleyebiliriz. Kur'an'a az buçuk vakıf olan insan için Hz. Muhammed (s.a.s.)'in güttüğü peygamberlik davasının en temel ilkelerinden birinin öldükten sonra dirilme, başka bir deyişle ahiret inancı olduğu kesindir. Bu hususta hiçbir kuşkuya ve tereddüde mahal yoktur. İlk ayetlerin nüzulünü müteakip yaşanan kısa bir fet-

24 Seyyid Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, çev: Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara, t. y., s. 49.

25 Schimmel, *Hazreti Muhammed*, s. 21.

26 Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1955, I, CXXII.

ret devrinden sonra nübüvvetin üçüncü yılında “En yakın akrabamı uyar!” (Şuâra, 26/214) ayetinin emri gereğince Hz. Peygamber kavmini Safa Tepesi'ne toplayıp sırayla adlarını saydıktan sonra karşısındakilere “Ben size önünüzdeki şiddetli azabı haber veriyorum!” uyarısını yapmıştır. Bu ilk uyarı bazı rivayetlerde “Kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz!” şeklinde nakledilmiştir.²⁷ Dolayısıyla ahiret inancı en başta Hz. Peygamber'in dile getirdiği ilk uyarı cümlelerinde yer almaktadır. Erken uyarı cümleleriyle tesis edilmeye başlanan ahiret inancı kısa zamanda terimleşerek hem Kur'an hem de sünnette nübüvvet hayatı boyunca vurgulanan en başat inanç esaslarından biri olmuştur. Dolayısıyla ahiret inancı kısa sürede Kur'an'ın merkezi terimlerinden biri haline gelmiştir.

Bu gerçeğin farkında olan Müslüman âlimler daha sonra itikada dair yazdıkları eserlerde İslam inancının temel esaslarını tevhit, nübüvvet ve ahiret olarak sıralamışlardır. Dolayısıyla bu üç temel esas İslam'ın temel rükünleri yani olmazsa olmazlarıdır.²⁸ İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ister itikadi isterse ameli olsun tüm mezhepler, ahiret inancının varlığı konusunda tam manasıyla ittifak etmişlerdir. Bu konuda en ufak bir kuşku ve tereddüt izhar eden de olmamıştır. Ahiret hayatı noktasında Ehl-i Sünnet ile diğer ekoller, özellikle de Müslüman filozoflar arasındaki ihtilaf, ahiretin varlığı noktasında değil, yalnızca bunun ruhsal mı, bedensel mi, yoksa her ikisi birlikte mi olacağı şeklindeki keyfiyeti üzerindedir. Başka bir deyişle ihtilaf ahiret olgusunun varlığında değil yalnızca niteliğindedir.

Tevhit, nübüvvet ve ahiret esaslarını tebliğ ederken Kur'an tevhitte sonra ikinci sırada ahiret inancı üzerinde durmuştur. Ahiret inancını ortaya koyarken de dengeli ve orta bir yol tutmuştur. Bu orta yol bir yandan özendirme ve teşvik (terğîb) diğer yandan da uyarı ve tehdidi (terhîb) esas alır. Ahiret inancı aslında İslam'ın adalet olgusuna verdiği önemi de göstermektedir. Çünkü hayır ve hasenat işleyenleri ödüllendirme, şer ve seyyiat işleyenleri de cezalandırma adalet ve hakkaniyet duygusunun bir gereğidir.²⁹ Nübüvvetin ilk dönemlerinde nazil olan birçok Mekkî sure, doğrudan kıyamet ve ahiret hayatını ele alır. Kıyamet, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, Zilzâl, Kâria, Câsiye, Teğâbun, Gâşiye ve Vâkıa gibi daha birçok Mekkî sure, kıyamet ve ahirete dair isimler taşımakta ve muhteva olarak kıyamet ve ahiret konusunu işle-

27 Buhari ve Müslim rivayet etmiştir. Bkz: Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, çev: Ali Nar, Gonca Yayınları, İstanbul 1985, s. 101-102.

28 Ebu Hamid el-Gazzâlî, *Faysalu't-tefrika*, (Mecmuatu resâil içinde), Daru'l-Fikr, Beyrut 1996, s. 247; İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri (Faslu'l-Makal)*, çev: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 135.

29 Ahmet Emin, *Yevmü'l-İslam*, Mektebetu'n-Nahda el-Mısıriye, Kahire, t.y, s. 21.

mektedir. Müşriklerin erken dönemlerde nazil olan mezkûr surelerin içerdiği kıyamet ve ahiret inancına karşı gösterdikleri tepkiler, ahiret inancının muhtemelen Mekke döneminde müşrikler için en büyük ve en aşılmaz engellerden biri olduğunu göstermektedir. Mekkî sure ve ayetlerin kıyametin kopması, öldükten sonra dirilme, bu dünyada yaptıklarından öte dünyada hesaba çekilme; inanan ve salih amel işleyenlerin cennete, inkâr eden ve kötülük yapanların cehenneme gideceğine dair vurgusu müşrik Arapların inkârı, yüz çevirmeleri, tepki göstermeleri ve alaycı tepkileriyle karşılanmıştır.³⁰

3- Mekkî ve Medenî Ayetlerde Dünya ve Ahiret Hayatına Dair Niteleme ve Tasvirler

İslam dini ister dünyevî isterse uhrevî olsun her meselede Allah'ı merkeze alan bir anlayışı benimser. İslam'da dini ve dünyevi bütün meseleler, Yüce Allah'a iman ve ona karşı ahlaki sorumluluğu yerine getirme şuuru etrafında şekillenir. Başka bir deyişle Tanrı merkezli evrende her şeyin merkezinde Tanrı vardır. Bütün yollar O'na çıkar, O'nunla anlam kazanır, bütün uğraşlar O'nun uğruna yapılır, her şey anlamını O'nunla kazanır, zira tüm değerlerin kaynağı O'dur.³¹ Dolayısıyla Müslüman'ın yaptığı gündelik dünyevi işlerde bile merkezde yaratıcı kudretin varlığı, O'nun her yerde hazır ve nazır olduğu anlayışı yatar. Müslüman hayat boyu O'nun rızasını kazanma arzusu içinde yaşar. Çünkü İslam inancına göre Allah'ın bilgi ve izni dışında kâinata bir yaprak dahi kıvılcakmaz. "Allah, karada ve denizde olan her şeyi bilir; bir yaprak düşmez ki ondan haberdar olmasın. Ne yeryüzünün derin karanlıklarında bir habbe, ne de canlı veya ölü hiçbir şey yoktur ki, O'nun apaçık fermanında kaydedilmiş olmasın." (En'am, 6/59). Müslümanların gündelik hayatlarına dair temel bilgiler içeren bir ilmihal kitabının başında şu ibareler yer almaktadır: "İlmihal, Müslümanların itikat ve amele dair öğrenmeleri lazım olan meseleleri bilmeleridir. İlmin en faziletlisi ilmihal, amelin en faziletlisi de hıfz-ı haldir. Hıfz-ı hal ise Müslümanların vakitlerini beyhude ve boş yere geçirmeyip daima Cenabı Hakk'ın rızayı şerifi uğruna bezl-u say etmeleridir."³²

Bu temel tespitten sonra Kur'an'ın dünya ve ahirete dair ayetlerini inceleyerek, ilahi hitabın bu konuda özeldir Müslümanlara genelde de insanlığa neler söylediğini ortaya koyabiliriz. Bu amaçla önce dünya ve ahiretten bahseden Mekkî ve Medenî ayetleri tespit etmeye, sonra da kronolojik olarak ayetlerin içeriklerine bakmaya çalışacağız.

30 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 376-377.

31 Abdulkerim Sürüş, *Biz Hangi Dünyada Yaşıyoruz*, s. 65.

32 Hasan Hilmi Bin Osman Nuri, *Dürr-i Sencide*, Dersaadet, Marifet Matbaası, I. Baskı, 1927, s. 5.

Mekkî Sure ve Ayetlerde Dünya ve Ahiret Hayatı

Mekke dönemine ait bazı ayetlerde müşriklerin dünya hayatına bakışları ve ahiret inancını kabul etmedikleri bilgisi yer alır. Birçok ayette ahireti inkâr eden müşriklerin eğlenceyi ve geçici zevkleri din haline getirdikleri, ancak ahirette bunun hesabının sorulacağı vurgulanır. Yine dünya ve ahiret hayatından bahseden bazı ayetlerde Mekke müşriklerinin dünyada yaşadıkları hayatın, tesadüfen ve tabiatın kör güçlerinin bir ürünü olarak sürdüğü iddiasına sahip oldukları belirtilir: “Onlar hâlâ: “Bu dünyadaki hayatımızdan başka bir şey yok!” derler. “Dünyaya geldiğimiz gibi ölürüz ve bizi ancak zaman yok eder.” Fakat onların bu konuda hiçbir bilgileri yok: Onlar sadece zannederler.” (Casiye, 45/24). Ancak aynı surede onların alay edip durdukları şeyin kendilerine gelip çatacağı ve şöyle karşılık verileceği vurgulanır. “Ve onlara “Siz” denilecek, “bu günün geleceğine aldırmadığınız gibi Biz de Bugün size aldırmayacağız; sonuçta varacağınız yer ateştir ve size yardım edecek bir kimse de bulamayacaksınız; böyle olacaktır, çünkü siz Allah'ın mesajlarını küçümseyip alaya aldınız ve bu dünya hayatının sizi ayartmasına izin verdiniz!” (Casiye, 45/33-34)³³.

Müşriklerin yeri ve göğü, Güneş'i ve Ay'ı kimin yarattığı, yağmuru kimin yağdırdığı sorularına “Allah'tır” diye karşılık vereceklerini ifade eden ayetler grubunun sonunda şöyle bir hatırlatma yer alır: “Bu dünya hayatı geçici bir zevk ve eğlenceden başka bir şey değildir; oysa sonraki hayat (dar-ı ahiret) tek (gerçek) hayattır; keşke bunu bilselerdi!” (Ankebut, 29/64). Mekkî ayetlerin bazılarında müşriklerin dünyaya dair değerlendirmelerinin yüzeysel olduğu belirtilerek ahireti inkâr etmeleri eleştirilir: “Onlar bu dünya hayatının yalnızca görünen yüzünü tanır, ebedî ve nihâî olandan ise tamamen habersizdirler. Onlar kendi içlerinde bir muhasebe yapmayı hiç bilmezler mi?” (Rum, 30/7-8). Müşriklerin fani dünyadan başka şeye önem vermeyişleri ve öte dünyaya karşı kayıtsızlıkları da tenkit edilmiştir: “O halde, Bizi anmaktan uzak duran ve bu dünya hayatından başka bir şeye önem vermeyenlerden yüz çevir.” (Necm, 53/29). Bu ayette bütün ilgi ve endişesi dünya hayatı ve geçici zevklere yönelik olan, İslam daveti karşısında batılta inat ve ısrarı tercih eden müşrik Mekkeliler eleştirilmektedir.³⁴

Bazı Mekkî ayetlerde müşrik toplumun varlıklı ve zengin kesimlerinin bolluk ve rahatlığın verdiği şımarıklıkla öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti inkâra yeltendikleri vurgulanır: “Ve toplumun kendilerine dünya hayatında bolluk ve genişlik bahşet-

33 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev: Cahit Koytak Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, s. 1022.

34 Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetu't-tefâsir*, Dersaadet, İstanbul, t.y, III, 276.

tik diye bununla kurumlanıp hakkı kabule yanaşmayan, ahiret gerçeğini yalan sayan seçkinler çevresi (mütref) “Bu adam yediğinizden yiyen, içtiğinizden içen, sizin gibi bir ölümlüden başka bir şey değildir.” dediler... Bu adam size ölüp de toza toprağa ve kemiğe dönüştükten sonra (yeni bir hayata) kavuşturulacağınızı mı vaat ediyor? Çok uzak, gerçekten çok uzak bu vaat edildiğiniz şey! Bu dünyada yaşadığınız hayattan başka hayat yok! Ölürüz ve (ancak bir kere) yaşarız ve bir daha da asla diriltilmeyiz! Bu adam kendi uydurduğu yalanları Allah'a yakıştıran bir yalancıdan başka biri değil. Dolayısıyla biz asla ona inanacak değiliz!” (Müminûn, 23/33-38). Mutezili müfessir ez-Zamahşerî (ö.538/1143) bu ayetleri tefsir ederken Mekke müşriklerinin ahirete inanmadıklarını ve bu dünyadan başka hayat namına bir şey tanımadıklarını bir nesil ölüp gider arkasından yenisi gelir ve hayat bu şekilde devam eder şeklinde bir inanca sahip olduklarını vurgular.³⁵

Ayette ifade edilen 'mütref' sözcüğü, kolay ve konforlu, rahat ve müreffeh bir hayat yaşayan, hayatın tadını çıkararak yani yaşantılarında ahlakî ve dinî hiçbir kaygı taşımayan insanlar grubu demektir.³⁶ Kur'an bazı Mekkî ayetlerde “Allahım az verip gezdirme, çok verip azdırma” atasözünde vurgulandığı gibi çok mal ve servetin insanı şımartabileceğini ifade eder: “Bu dünyada geçim araçlarını onlar arasında bölüştüren ve onların bazısını başkalarına yardım etmeleri için diğerlerinin üstüne çıkararak Biziz. Rabbinin bu rahmeti, onların yığılabilecekleri bütün (dünyevi servetler)den daha hayırlıdır. Eğer (sınırsız zenginliklerin önlerine serilmesiyle) bütün insanlar tek bir (şeytani toplum) haline gelmeyecek olsaydı, (şimdi) rahmanı inkâr edenlerin evlerini gümüşten çatılar ve tırmanacakları (gümüşten) merdivenler ile donatırdık ve evlerine (gümüş) kapılar, üzerinde yatıp uzanacakları (gümüş) yataklar ve (sınırsız ölçüde) altın verirdik... Ama bunların tümü, bu dünya hayatının (gelip geçici) zevklerinden başka bir şey değildir. Hâlbuki Allah'a karşı sorumluluk duyanları öteki dünya(da) Rableri katında (mutluluk) bekler.” (Zuhruf, 43/32-36).

Bazı Mekkî ayetlerde servet ve zenginlik kadar bu dünya hayatının cazibesinin de aldattıcı olduğu ve insanı baştan çıkarıcı özelliği bulunduğu da vurgulanır. İnsanların hayatın cazibesine kapılarak yanlış yollara saptıkları, oysa ahiretin daha hayırlı ve ebedi olduğu ifade edilir: “Bu dünya hayatı onları ayartmıştır ve böylece onlar, hakikati inkâr ettiklerine dair kendi aleyhlerine şahitlik yapacaklardır.” (En'am, 6/130). “Dünya hayatı sadece oyun ve oyalanmadır; muttakiler için ahiret yurdu daha hayır-

35 ez-Zamahşerî, *Keşşâf*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1987, III, 187.

36 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 449; İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık”: Dünyevileşme”, *İslâmiyât*, IV (2001), sayı 3, s.44.

lıdır. Düşünmüyor musunuz?” (Enam, 6/32). “Bizimle karşılaşmayı ummayan ve dünya hayatından hoşnut olup ona bağlananların ve ayetlerimizden habersiz bulunanların kazandıklarına karşılık varacakları yer cehennemdir.” (Yunus, 10/7-8). Dünya hayatının baştan çıkarıcı cazibesi karşısında bütün insanların uyanık bulunmaları gerektiği belirtilir: “Ey insanlar! Allah'ın (yeniden dirilme) vaadi gerçektir. Sakın bu dünya hayatının sizi ayartmasına ve Allah hakkındaki (kendi) çarpık düşüncelerinizin sizi saptırmasına izin vermeyin.” (Fâtır, 35/5). Bu ayeti tefsir eden Mukatîl b. Süleyman (ö.150/767) hitabın Mekke müşriklerine yönelik olduğunu belirterek ayette ifade edilen vaadin yeniden dirilme olgusu olduğunu; dünya hayatı ve çok aldatıcı şeytanın insanları aldatmasına izin verilmemesi gerektiğini vurguladığını belirtir.³⁷

Dünya ve ahiret hayatını mukayese eden bazı Mekki ayetlerde, Müslümanlara yönelik özendirici ve teşvik edici ayetler bulunmaktadır. Müslüman olmaları sebebiyle maruz kaldıkları çile ve sıkıntılardan dolayı bunalan insanlara sabırlı olmaları, sonunda başarıya ulaşacakları ve çektikleri sıkıntıların karşılığını ahirette görecekle-ri vaadi yer alır: “De ki: “Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Bu dünyada iyi şeyler için gayret edenleri güzel bir son beklemektedir. Allah'ın arzı geniştir, sıkıntılara göğüs gerenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.” (Zümer, 39/10). “Kim öteki dünyada kazanç elde etmeyi isterse onun kazancında bir artış sağlarız. Bu dünyada bir kazanç isteyene ise ondan bir şeyler ver(ebil)iriz, fakat böyle biri, öteki dünyadan hiçbir pay alamayacaktır.” (Şura, 42/20). “Size ne verildiyse bu dünya hayatından (geçici) bir zevk almanız içindir. Allah katında olan ise daha iyi ve daha kalıcıdır.” (Şura, 42/36).

Başka bir ayette müşriklerin hazcı tavırları ve bütün nimetleri bu dünyada tatma hırsları eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu dünyada sefa sürerek ahiret kaygısı taşımayanların bir gün bunun cefasını çekecekleri belirtilir. “Hakikati inkâra şartlanmış olanlar ateşin karşısına getirilecekleri gün (onlara:) “Bütün güzel şeyleri dünya hayatında tükettiniz, onlarla sefa sürdürdünüz!” denilecektir. “O halde bugün yeryüzünde küstahça büyüklük tasladığınız ve haklı olan her şeye karşı mücadele ettiğiniz için ve yaptığınız bütün sapkınlıkların karşılığı olarak aşağılanma cezası ile cezalandırılacaksınız.” (Ahkaf, 46/20). “Çünkü hak ve adalet sınırlarını ihlal eden ve bu dünya hayatını tercih edenin varacağı yer o yakıcı ateştir. Ama rabbinin huzurunda korku ile duranın ve nefisini kötü arzularından alıkoyanın varacağı yer cennettir!” (Nazi'ât,

37 Mukatîl b. Süleyman, *Tefsiru Mukatîl b. Süleyman*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 72.

79/37-41). Başka bir ayette imandan sonra baskı altında kalarak inkâr etmiş gibi görünen Müslüman kimseler hariç, bilerek ve isteyerek hakkı inkâr edenlere bir hışmın çökeceği ve böylelerinin ahirette büyük azaba uğrayacakları belirtilir. Neden olarak da şu zikredilir: “Bütün bunlar onların dünya hayatını ahirete yeğlemelerinden ve Allah'ın da hakkı inkâr eden kimseleri doğru yola yöneltmemesinden ötürüdür.” (Nahl, 16/107).

Kur'an, Mekkî ayetlerde dünya ve ahiret ilişkisini açıklarken ara sıra tarihe atıf yapar ve geçmiş peygamberlerin hayatlarını, bazı olumlu ve olumsuz tarihi şahsiyetleri örnek vererek bu noktada hem Müşrikleri hem de Müslümanları uyarır. Nüzûl bakımından sekizinci sırada yer alan erken dönem Mekkî surelerden birinde insanların dünya hayatını ahirete tercih ettikleri, oysa ahiretin daha hayırlı ve baki olduğu, bunun Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın vahiylerinde de zikredildiği vurgulanır: “Ama hayır, siz bu dünya hayatını tercih edersiniz, oysa gelecek hayat daha iyi ve daha kalıcıdır. Gerçek şu ki bunlar, geçmiş vahiylerde (bildirilmiş)tir...” (A'la, 87/16-19). “Hayır, hayır! Ey insanlar sizler çabuk elde edeceğiniz dünya nimetlerini seversiniz ve ahireti bırakırsınız.” (Kıyame, 75/20-21). “Doğrusu insanlar çabuk elde edilen dünya nimetlerini sever de ağırlığı çekilmez günü ötelerler.” (İnsan, 76/27).

Geçmiş nebilerin uyarıları bağlamında Hz. Musa'nın kavmine yönelik dünya hayatının aldaticılığı konusundaki ikazlarına yer verilir. “Ey kavmin! Bu dünya hayatı gelip geçici bir eğlenceden başka bir şey değildir. Hâlbuki öteki dünya kalıcı bir yurttur. Kim kötülük yapmışsa sadece yaptığı kadarıyla cezalandırılacaktır; kim de ister erkek ister kadın olsun iman edip doğru ve yararlı işler yapmışsa cennete girecek ve orada kendisine hesapsız nimetler verilecektir.” (Gafir, 40/39). Kur'an geçmiş peygamberlerin hayatlarını örnek vermek suretiyle müminlere sabır ve sebat tavsiye etmektedir. “Bakın, Biz, elçilerimizi ve imana ermiş olanları hem bu dünyada hem de bütün şahitleri hazır bulunacağı Gün'de koruyacağız. O gün zalimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmayacak, onların payına her türlü iyilikten yoksun bırakılma ve korkunç bir son düşecektir.” (Gafir, 40/51-52).

Tarihî şahsiyetlerin hayatlarından ibret verici örnekler bağlamında Hz. Musa'nın kavminden meşhur Karun'a ve hazinelerine değinilir. Sahip olduğu servet ve zenginliklerin Karun'u şımarttığı belirtilerek müminlerin onun hayatından ders çıkarmaları istenir: “Öyleyse Allah'ın sana verdiklerinden yararlanarak yalnızca ahiret yurdunu ara; bu arada pek tabii, bu dünyadaki nasibini de unutma! Allah nasıl sana iyilikte bulunduysa, sen de öyle iyilik de bulun. Sakın yeryüzünde bozgunculuk ve karışıklık çıkarmaya çalışma; çünkü Allah bozguncuları sevmez” dedikleri zaman, (Karun onlara:) “Bu (servet) bendeki bilgi sayesinde bana verildi!” diye karşılık verdi.” (Ka-

sas, 28/77-78). Ayetlerin devamında devrindeki insanların dünya karşısındaki tavırları ile ilgili açıklamalara da yer verilir: “(Karun) işte böyle görkem ve gösteriş içinde soydaşlarının karşısına çıkardı. Yalnızca dünya hayatına gözünü dikenler “Ah ne olurdu” derlerdi, “Karun'a verildiği kadar bize de verilseydi! Gerçekten o çok talihli biri!” Kendilerine doğru, güvenilir bilgi bahşedilmiş olanlarsa: “Yazıklar olsun size!” derlerdi, “Gerçekten inanmış olan, dürüst ve erdemli davranışlarda bulunan kimseler için Allah'ın tasvip ettiği şeyler daha hayırlıdır.” (Kasas, 28/79-80).

Kur'an'ın tarihsel şahsiyetler bağlamında zikrettiği olumsuz tiplere özellikle üç tanesi dikkat çekicidir. Bunların ilki iktidarı ve egemenliği elinde tutan Firavun tiplemesidir. İkincisi biraz önce zikredilen servet ve sermaye sahibi Karun tiplemesidir. Üçüncü tipleme ise ilkinin iktidarına ikincisinin de haksız kazanç ve sömürüye dayalı sermayesine bilgisiyle meşruiyet kazandıran, bu yolla iktidar ve sermayeye ortak olan Belam tiplemesidir. İlk iki tiplemenin adı açıkça zikredilirken üçüncü tiplemenin adı açıkça zikredilmemektedir. Ancak tefsirlerde bu zatın isminin Belam İbn Baura olduğu kaydedilir.³⁸ Üçüncü tipleme ismen zikredilmese de takındığı tutum ve tavır köpeğin soluk alıp verişine benzetilir. Sonuçta baskıcı iktidar, sömürüye dayalı sermaye ve bunlara meşruiyet sağlayan yanlış bilginin, birey ve toplumları maddî ve manevî açıdan hem dünyevî hem de uhrevî felakete sürükleyebilecekleri anlatılır. Bu noktada müminlerin dikkatli ve uyanık olmaları, sorumluluklarının gereğini yerine getirmeleri istenir.

Kur'an dünya ve ahiret ilişkisi bağlamında olumsuz örnekler kadar olumlu örneklerden de bahsetmektedir. Mekkî surelerden birinde Hz. İbrahim insana yakışan tüm erdemleri kendinde toplayan ve sahici bir şekilde Allah'a bağlanan, verdiği nimetler dolayısıyla Allah'a karşı her zaman şükreden örnek bir şahsiyet olarak zikredilir: “Biz de bunun için ona bu dünyada iyilik (hasene) bahşettik; şüphesiz ahirette de o kendini dürüst ve erdemliler (salihler) arasında bulacaktır.” (Nahl, 16/122). Benzeri bir ayet nüzul dönemi belirsiz olan bir surede de yer alır. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e İshak'ı ve Yakub'u bahşedip soyundan da peygamberliği ve vahyi devam ettirdiğini, onun ahirette de mükâfata nail olacağını belirtir: “İbrahim'i bu dünyada mükâfatlandırdık; o öteki dünyada da mutlaka dürüst ve erdemliler arasında yer alacaktır.” (Ankebut, 29/27).

Kur'an dünya ahiret ilişkisi bağlamında olumlu bir tipleme olarak Hz. Lokman'ı da örnek verir. Onun oğluna yaptığı tavsiyeler arasında dünya hayatının aldattıcılığı

38 Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, II, 424; Ebu'l-Berekât en-Neseffî, *Tefsiru'n-Neseffî*, Daru Kahraman, İstanbul, 1984, II, 85.

ve yanılıcılığı da yer alır: “Ey insanlar! Rabbinize karşı sorumluluğunuzu unutmayın ve ne anne babanın çocuğuna herhangi bir faydasının olmayacağı ne de çocuğun anne babasına en ufak bir fayda sağlayamayacağı günden korkun! Unutmayın Allah'ın vaadi gerçektir. Öyleyse bu dünyanın sizi ayartmasına izin vermeyin ve Allah hakkındaki müsrifçe düşüncelerinizin sahte cazibesine kapılmayın!” (Lokman, 31/33).

Mekke dönemi ayetlerinde tarihî şahsiyetlerin hayatlarından örneklerin yanı sıra bizzat Hz. Peygamber'e yönelik uyarılar da yer alır. “Ve rabbinin hoşnutluğunu umarak sabah akşam O'na yalvarıp yakaranlarla birlikte sen de sabret. Dünya hayatının cazibesine kapılıp da sakın gözlerini onların üzerinden ayırma. İyi ve güzel olan ne varsa hepsini terk edip bencil arzularının peşine düştüğü için kalbini zikrimize karşı duyarsız kıldığımız kimseye aldırma!” (Kehf, 18/28). “Rızkı dilediğine bolca, dilediğine de sınırlı ölçüde veren Allah'tır. Hal böyleyken dünya hayatına sevinirler; oysa ahiret hayatı yanında dünya hayatı yalnızca geçici bir doyumdan, bir avuntudan ibarettir.” (R'ad, 13/26). Bu ayetin Rızkı veren Bari Hüda ve er-Rızku alellah sözlerine ilham kaynağı olduğu görülmektedir.

Mekke dönemi surelerinden birinde yer alan dünya hayatına yönelik bazı tasvirler de şu şekildedir: “Size verilen şeyler dünya hayatına ilişkin geçici doyumlardan ve yine dünyada kalan süs ve eğlenceden ibarettir; oysa Allah katında kazanılanlar daha hayırlı, daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmayacak mısınız? Öyleyse kendisine gerçekleştiğini göreceği güzel bir vaatte bulunduğumuz kimsenin hali, kendisine dünya hayatında geçici doyumlar sağladığımız, ama kıyamet günü kendisini yargı karşısına çıkarılacaklar arasında bulacak olan kimsenin hali gibi midir?” (Kasas, 28/60). Bu ayet de “Dünya malı dünyada kalır” atasözüne ilham kaynağı olmuştur.

Bazı ayetlerde dünya hayatının faniliği ve geçiciliği, semadan inen yağmur suyunun yeryüzündeki bitkileri yeşerterek göz alıcı görkemine kavuşturmasına benzetilir. Bitkilerin hazandan ve sararıp solmaktan kurtulamayışı gibi insanın mal ve servet sahibi oluşu, çoluk çocuğunun fazlalığı da sonuçta kendisini yalnızlıktan ve ölümden kurtaramayacaktır. Her şeyin nihai kararını veren Allah'ın koyduğu evrensel yasa yalnız doğan insanın sonunda yalnız öleceğidir. Son tahlilde insan yaptıkları ve ertedikleriyle baş başa kalacak ve hayatın acı gerçekleriyle yüzleşecektir: “Dünya hayatının gökten indirdiğimiz suya benzediğini onlara anlat. Öyle ki yerin bitkileri onu emerek zengin bir çeşitlilik içinde boy verip birbirine karışırlar; ama bütün bu canlılık, çeşitlilik sonunda rüzgârın savurup götürdüğü çer çöpe döner. Her şeye karar veren yalnız Allah'tır. Mal, mülk ve çocuklar, dünya hayatının süsleridir; ama ürünü ka-

lıcı olan dürüst ve erdemli davranışlar ise karşılığı bakımından Rabbinin katında daha değerli ve bir ümit kaynağı olarak daha verimlidir.” (Kehf Suresi, 18/45-46)³⁹.

Medenî Sure ve Ayetlerde Dünya ve Ahiret Hayatı

Genellikle Mekke döneminde nazil olan ayetler itikadî, Medine döneminde nazil olan ayetlerse amelî konular üzerinde durmaktadır. Medine devrinde nazil olan ayetler Mekke devrinde atılan inanç temelleri üzerine inşa edilerek, iman ve amel binası sağlam bir şekilde ikmal edilmiştir. Bu yönüyle Kur'an'ın Mekke ve Medine döneminde nazil olan ayetleri birbirini tamamlayan yapısal bütünlük arz eder. Aynı bütünlük ahiret inancı açısından da geçerlidir. Mekke devrinde tesis edilen ahiret inancı Medine döneminde de çeşitli vesilelerle işlenmeye devam etmiştir. Ancak Medine devrinde nazil olan ayetlerde ahiret konusu artık bir iman meselesi olarak değil, müminlerin hayatındaki işlevi açısından işlenmiştir. Medine devrinde nazil olan ahiret hayatına dair ayetlerde bir yandan Müslümanların imanını sağlamlaştırılırken, diğer yandan da bu inancın gereğini yapmaya yönelik emirler, telkin ve teşvikler dikkati çeker.

Medine devrinde nazil olan dünya ve ahirete dair ayetlerde müminlere ameli duyarlılık göstermeleri, inançları uğruna sabır ve sebat etmeleri emredilir. Ahiret inancı Medine döneminde ameli duyarlılık açısından müminleri harekete geçirici bir unsur olarak zikredilir. Bazen de cihat için harekete geçirici ve teşvik edici bir unsur olarak anılır. Ahirete inananların savaşta dayanıklılık ve direnç göstermeleri, sabır ve sebat etmeleri gerektiği vurgulanır. Müminlerin dünyanın faniliğini ve ahiretin baki oluşunu dikkate alarak imanlarını koruma ve savunma konusunda korkaklık ve gevşeklik göstermemeleri istenir. Gerektiğinde dini uğruna malını ve canını feda edenlerin ahirette büyük ecir ve sevaba nail olacakları vurgulanır. Savaşa gitmenin ölüm demek olmadığı, savaştan kaçmanın da kişiyi ölümden kurtarmayacağı belirtilir. Dolayısıyla mümin açısından önemli olanın ömrün uzunluğu veya kısalığı değil hayatın değerliliği ve anlamı olduğu belirtilir.

Ahiretten bahseden Medine devri ayetlerinde dünyevileşmiş bir toplum örneği olarak Yahudilerin adı geçer. Onların bir yandan seçkin ve üstün bir toplum olduklarını iddia ettiklerini, öte yandan ölümden kaçarak dünyada ebedi yaşamayı istedikleri vurgulanır. Böylece ikiyüzlü tutumları yüzlerine vurularak içine düştükleri çelişkili duruma dikkat çekilir. Onların ahireti göz ardı ederek dünyada ebedi yaşamayı arzulamaları eleştiri konusu yapılır.

Ahiret hayatından bahseden Medine devri ayetlerinde Hz. Peygamber'in aile hayatına yönelik özel bazı öğüt ve uyarılar da dikkati çeker.

39 Yunus Emre'nin bir dördlüğü yukarıdaki ayetin manzum tefsiri gibidir. Mal sahibi mülk sahibi/ Hani bunun ilk sahibi/ Mal da yalan mülk de yalan/ Var biraz da sen oyalan.

Ahiretten bahseden bazı Medenî ayetlerde Müslümanlara Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri ve imandan sonra inkâra düşmemeleri, çünkü Allah isterse yerlerine başkalarını geçirebileceği belirtilir: “Kim bu dünyanın nimetlerini (sevap) isterse (ona hatırlat ki) hem bu dünya hem de ahiretin nimetleri Allah katındadır ve Allah gerçekten her şeyi duyan her şeyi görendir.” (Nisa, 4/134). Hac ibadeti ile ilgili ayetlerde imanlarını sağlamlaştırma bağlamında müminlerden eskiden atalarını andıklarından daha güçlü bir şekilde Allah'ı anmaları istenir. Müminlere dünya kadar ahireti de arzu etmeleri emredilir. “Çünkü öyle insanlar var ki, “Ey Rabbimiz! Bize (sadece) bu dünyada ver” diye dua ederler. Böyleleri ahiretin nimetlerinden nasip almayacaklardır. Ama içlerinde öyleleri de var ki, “Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, ahirette de ve bizi ateşin azabından koru” diye dua ederler.” (Bakara, 2/200-201). Burada müminlere özgü olan her iki dünyada da Allah'tan iyilik talebi hem dünyada hem de ahirette her türlü sağlık, sıhhat, güzellik, hayır ve afiyet ver manasındır⁴⁰.

Medine döneminde nazil olan bazı ayetlerde Müslümanlara Allah yolunda savaşmaları emredilir. Cihat söz konusu olduğunda ahireti dünyaya tercih etmeleri istenir. Bazı münafıkların savaş kaybedilince içlerinden iyi ki tedbirli davrandık da cihada katılmadık dedikleri, ancak savaş kazanılınca, keşke katılsaydık da ganimetten pay alsaydık şeklinde bir takım hesaplar yaptıkları haber verilir. Onların bu çıkarıcı ve ikiyüzlü tutumu eleştiri konusu yapılır. Ardından savaşa katılan müminlerin şehit de gazi de olsalar kazançlı çıkacakları vurgulanır: “Öyleyse bu dünya hayatını ahiret ile takas etmek isteyenler Allah yolunda savaşsınlar! Allah yolunda savaşan herkese ister öldürülmüş olsun ister zafer kazansın, zamanı geldiğinde büyük bir mükâfat ihsan edeceğiz!” (Nisa, 4/74). Bazı münafıkların Allah'tan daha çok savaştan korktuklarına değinilir ve ardından dünya hayatının kısalığı vurgulanır: “De ki: “Bu dünyanın keyfi ve rahatlığı çok kısa ömürlüdür, ama ahiret takva sahipleri için en iyisidir; çünkü hiç biriniz kıl kadar haksızlığa uğramayacaksınız.” (Nisa, 4/77).

Ahiretten bahseden bazı ayetlerde geçmiş ümmetlerden ve onların savaş ve başka sıkıntılar karşısında gösterdikleri sebat ve dirençten bahsedilir: “Bunun üzerine Allah, onlara, hem bu dünya nimetlerini (sevab) hem de ahiretin en güzel nimetlerini (sevap) bağışladı. Zira Allah, iyilik yapanları sever.” (Al-i İmran, 3/148). Uhut Savaşı'nı ve müminlerin ganimete kavuşma konusundaki aceleciliğini anlatan bazı ayetlerin devamında şöyle buyrulur: “Aranızda sadece bu dünyaya ilgi duyan kimseler olduğu gibi, ahirete gönül verenler de mevcuttu. Bunun üzerine Allah sizi sınamak için düşmanlarınızı yenmenize mani oldu. Ama O, şimdi günahlarınızı bağışladı, zira Allah'ın inananlara lütfu sınırsızdır.” (Al-i İmran, 3/152). “Dünya hayatı aldatici

40 Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1991, I, 96; Kadı Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebi, Mısır, 1968, I, 110.

bir metadan başka bir şey değildir.” (Al-i İmran, 3/158). Bazı ayetlerde savaş sırasında barış teklif edenlere karşı dünyanın gelip geçici kazançlarına duyulan istek sebebiyle “Sen mümin değilsin” demeyin diye emredilir. Çünkü asıl kazanç ve ganimet Allah katındadır. (Nisa, 4/94).

Savaşa ve cihada teşvik eden sure ve ayetlerde müminlere dünyayı ve onun aldatıcı nimetlerini cihada tercih etmemeleri emredilir: “Kıyasıya girdiği zorlu bir meydan savaşı sonucu değilse, esir almak bir peygamber için yakışık almaz. Siz bu dünyanın geçici kazançlarına talip olabiliyorsunuz, ama Allah (sizin için) sonraki hayatın (güzel/iyi olmasını) arzu ediyor. Çünkü Allah doğru hüküm ve hikmetle edip-eyleyen en yüce iktidar sahibidir.” (Enfal, 8/67). “Siz ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda savaşa çıkın” diye çağrıldığınız zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Sonraki hayatı gözden çıkarıp bu dünyadaki hayatla mı kendinize doyum sağlama peşindediniz? Fakat bu dünyadaki hayatın verdiği haz ve doyum sonraki hayatın vereceği yanında değersiz bir şeyden başka nedir ki!” (Tevbe, 9/38).

Ahiret hayatından bahseden Medenî surelerden birinde Müslümanlara haklı davaları konusunda korkmamaları ve gevşeklik göstermemeleri emredilir: “Bu dünya hayatı bir oyun ve geçici bir eğlenceden ibarettir; ama eğer (Allah'a) inanır ve ona karşı sorumluluk bilinci duyarsanız size (hak ettiğiniz) her türlü ödülü bağışlayacaktır.” (Muhammed, 47/36). Başka bir medenî surede Mekkî surelerdeki vurguyu destekler nitelikte dünya hayatının fani ve geçiciliğine vurgu yapılır: “Bilin ki bu dünya hayatı sadece bir oyundan, geçici bir eğlence ve güzel bir gösteriden, birbirinizle bütünlük yarış, daha çok servet ve çocuk sahibi olma hırısından ibarettir...” (Hadid, 57/20). Bu ayetin devamında dünya nimeti bir çiftçinin ektiği tohumun geçirdiği aşamalara ve en sonunda sararıp solarak çerçöpe dönüşmesine benzetilir. Sonuç itibarıyla dünya hayatının geçici, fakat aynı zamanda aldatıcı ve ayartıcı bir meta olduğu vurgulanır⁴¹.

Ahiretten bahseden bazı ayetlerde Yahudilerin dünyayı ahirete tercih ettikleri ve ahireti göz ardı ettikleri belirtilir. Bu konuda onlara ciddi tenkitler yöneltilir: “Ahiret hayatı karşılığında bu dünya hayatını satın alanlar var ya, işte böylelerinin azabı hafifletilmeyecek ve onlara yardım edilmeyecektir.” (Bakara, 2/86). “Rabbimiz bize dünyada ver diyen insanlar vardır. Öylelerine ahirette bir pay yoktur.” (Bakara, 2/200). “Dünya hayatını ve güzelliklerini isteyenlere orada işlediklerinin karşılığını tastamam veririz. Sonra da cehennem hazırlarız, yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya girer.” (İsra, 17/18). Yine İsrail oğullarından bahseden Medenî ayetlerden birinin devamında şöyle bir tasvir yer almaktadır: “Kâfirler için (yalnız) bu dünya hayatı güzel görünür. Bu nedenle iman edenlerle alay ederler; ama kıyamet günü takva sahipleri daha üstün (bir konumda) olacaklardır.” (Bakara, 2/212). “Kim bu dünyanın nimetlerini (sevap) arzularsa kendisine ondan vereceğiz; kim de ahiretin nimetlerini ar-

41 İbn Ebî Zemenîn, *Tefsiru İbn Ebî Zemenîn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 391-392.

zularsa ona da bunu vereceğiz ve (Bize) şükredenleri mükâfatlandıracağız.” (Al-i İmran, 3/145).

Hız. Peygamber'in aile hayatından bahseden ayetlerde kutlu zevcelere yönelik bazı uyarılar yer alır. Hayber'in fethiyle birlikte zengin tarımsal topraklara sahip olan İslam toplumu ekonomik açıdan biraz daha rahat bir safhaya ulaşmıştır. Bu nispi zenginliğin getirdiği rahatlık ve kolaylık toplumun büyük bölümüne yansımıştır. Ancak görünürdeki bu refah ve rahatlama Hız. Peygamber'in evini ve sade hayatını pek fazla etkilememiştir. Hız. Peygamber'in eşlerinin sade hayattan sıkılıp bu nispi rahatlıktan pay almak istemeleri karşısında aşağıdaki ayetler nazil olmuştur: “Ey Peygamber! Eşlerine söyle: “Eğer siz (yalnız) bu dünya hayatını ve onun cazibesini istiyorsanız, gelin size istediğinizi vereyim ve (sonra da) sizi uygun bir şekilde salayım. Yok, eğer Allah'ı, Elçisini ve ahiret hayatını istiyorsanız, (bilin ki) Allah, içinizden güzel işler yapanlar için büyük bir ödül hazırlamıştır!” (Ahzab, 33/28).

Kısacası Kur'an'ın Medenî ayetlerinde yer alan dünya ve ahiret hayatı ile ilgili anlatımlar, Mekke döneminin devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu devirde nazil olan ayetlerde müminlerden ahirete yakinen inanmaları, zor zamanlarda ve savaş hallerinde Allah yolunda sabır ve sebat etmeleri istenir. Ahirete inananların bu inançlarını korumaları, sağlamlaştırılmaları ve gereğini yapmaları emredilir. İnançlarının gereği ile dünya arasında bir tercih yapma durumunda kalmaları halinde dünyayı değil ahireti tercih etmeleri istenir.

4- Bazı Hadislerde Dünya ve Ahiret Hayatı ile İlgili Nitelemeler

İslam düşüncesinde Kur'an ve sünnet bir bütündür ve bu bütünlük en güzel ifadesini kelime-i şahadet ve kelime-i tevhitte bulmuştur. Bu nedenle fıkıh geleneğimizde sünnet Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynak olarak kabul edilmiştir. Sünnet bir yandan Kur'a'nın kavli olarak tefsirini yapar, diğer yandan da ameli ve fiili olarak nasıl yaşandığını somut bir şekilde ortaya koyar. Hız. Aişe, Hız. Peygamber için “Onun ahlakı Kur'an'dı.” diye bahsederken bu gerçeği vurgulamıştır. Aynı gerçek Hız. Peygamber'in dünya ve ahiret hayatına bakışı için de geçerlidir. Ancak biz burada Hız. Peygamber'in uygulamalarından ve hayatından hareketle değil daha çok bazı sahih hadis kaynaklarında yer alan dünya ve ahirete dair hadislerden hareketle sünnetin dünya ve ahirete bakışını ortaya koymaya çalışacağız.

Genel itibarıyla bakıldığında sahih hadis kaynaklarında yer alan dünya ve ahiret hayatı ile ilgili hadislerin Kur'an ayetlerini destekleyici ve tefsir edici nitelikte olduğu söylenebilir. Örneğin bir hadiste şöyle buyrulur: “Dünya yeşilliktir ve tatlıdır. Allah sizi orada halife tayin etmiştir ki, nasıl davrandığınıza bakacak.”⁴² Dünya nimetlerine değinen bu hadiste bazı ayetlerde vurgulandığı gibi dünyanın hoş vakit geçir-

42 Müslim, Nesâî, İbn Mâce, Tirmizî rivayet etmiştir. Aclûnî, *Keşfu'l-hafa ve müzîlu'l-ilbâs*, Darul Kütübül İlmiye, Beyrut, 1988, I, 410-412.

me yeri olduğu belirtilir. Saliha kadınların da dünyanın güzel nimetlerinden olduğu vurgulanır: “Dünya hoş vakit geçirme, eğlencedir (meta); onun en hayırlı metaı da saliha bir kadındır.”⁴³

Meşhur “Dünya ahiretin tarlasıdır.” hadisi, temel hadis kaynaklarında yer almaz. Bu hadis İmam Gazzalî'nin İhyâ adlı eserinde zikredilmektedir. Ancak muhaddis Aclûnî, bu sözün ekilen bir ürünün elde edilmesi manasında “Kim ahiret hasadını (hars) ararsa onun kazancını (hars) artırırız.” (Şura, 42/20) ayetinden mülhem olduğunu kaydeder. Başka bir hadiste “Dünya ahiretin köprüsüdür.” denilerek dünyanın bir geçiş mekânı olduğu belirtilmiştir.⁴⁴ Yine dünya hayatı ile ahiret arasındaki ilişkiler bağlamında sıkça kullanılan hadislerden birinde “İki günü birbirine eşit olan ziyandadır.” uyarısı yapılmıştır. Bu bağlamda “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi de ahirete çalış” sözü her iki dünyanın da ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bazı sahih hadislerde dünya ve bu dünyada yaşanan hayat kötülenmese de fani ve geçici oluşu nedeniyle gerçek yurt ve hayatın ahiret yurdu ve hayatı olduğu vurgulanır. Zira ahiret hayatı baki ve ebedidir. Nimetleri ve saadeti kesintisiz; mükâfatı bu dünyaya nispetle çok daha değerlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber bir hadisinde Kur'an ayetlerinin tefsiri niteliğinde “Allahım! Gerçek hayat ahiret hayatıdır.” diye buyurmuştur. Buna benzer bir başka hadiste gerçek ödülün (ecir) ahiret ödülü, bir diğerinde de gerçek hayrın ahiret hayrı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵

Kur'an, sahih hadisler ve peygamber dönemindeki uygulamalar, İslam dininin dünyaya, dünya malına ve servete karşı menfi bir tutum sergilemediğini ortaya koyar. Kur'an elbette dünyaya, dünya hayatına ve çalışarak servet kazanmaya karşı değildir. Kur'an malı ve dünya kazancını, servet ve sermayeyi asla kötü görmez. Tam aksine ilahi hitap Allah'ın lütfu ve hayır olarak tanımladığı servet ve mal çokluğuna önem vermiştir.⁴⁶ Bu tutum Hz. Peygamber ve sahabe hayatında da bizzat tezahür etmiştir. Bunun en çarpıcı örneği cennetle müjdelenen ve Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlenme şerefine nail olan üçüncü halife Hz. Osman'dır. Tarihi kaynakların belirttiğine göre Hz. Osman, Medine'ye hicretten sonra ticaret yaparak büyük bir servet sahibi olmuştur. Tebuk seferi için Hz. Peygamber'in hazırladığı orduya, 30.000 dirhem veya 1000 dinar bağışlamış ve 30.000 kişilik ordunun 10.000 askerini teçhiz etmiştir. Yaklaşık 300 deve ile 60-70 arası kadar da at bağışlamış ve askerinin bir takım ihtiyaçlarını tedarik etmiştir. Bu büyük bağışları üzerine Hz. Peygamber'in duasına

43 Müslim, Ahmed, Nesâî ve İbn Mâce rivayet etmiştir. Aclûnî, *Keşfu'l-hafa ve müzîlu'l-ilbâs*, s. 40-412.

44 Aclûnî, *Keşfu'l-hafa ve müzîlu'l-ilbâs*, I, 410-412.

45 Buharî, *Sahih*, Rikak 1; Müslim, *Sahih*, Cihad 16; İbn Mâce, *Mesâcid*, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 332. Hadisin diğer rivayetleri için bkz: Buharî, *Menakıbu'l-ensar*, 45; Salat, 48; Ebu Davud, *Salat*, 12; Neseî, *Mesâcid*, 12; Ahmed b. Hanbel, VI, 289.

46 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 89.

mazhar olmuştur.⁴⁷ Asr-ı saadete özgü bu somut örnekte de görüldüğü üzere İslam servet ve sermayeye karşı değildir. Meşhur bir sözde ifade edildiği üzere, Tanrı (din), insanların ellerinin 'dolu' olup olmadığına değil; 'temiz' olup-olmadığına bakar.⁴⁸

Kısacası dünya hayatı ve dünya nimetlerinden yararlanma konusunda Kur'an'ın itirazı servete değil servet sahibinin küfrüne, inkârına ve onu diğer insanları sömürme aracı olarak kullanmasındadır. Allah'ı ve ahireti tamamen unutarak dini ve ahlaki hiçbir kaygı taşımayan insanlar, Kur'an açısından tamamen dünyevileşmiş, başka bir deyişle şeytana uymuş kişilerdir. Bu tür kişilerin zengin veya yoksul olması sonucu değiştirmez. Bu tür insanlar, ahiret yerine dünya hayatını satın almış ve ticaretlerinde zarar etmiş müflis kimselerdir. (Nisa, 4/74).⁴⁹

Sonuç:

Sözlükte yakın ve aşağıda olan manasına gelen dünya kavramı, Kur'an'da genelde hayat kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Sonra manasına gelen ahiret ise Kur'an'ın hem Mekkî hem de Medenî sure ve ayetlerinde en sık zikredilen kavramlardandır. Tarihi veriler cahili Araplar arasında hiçbir şekilde ölüm ötesi hayat ve ahiret inancı bulunmadığını ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim de İslam öncesi müşrik Mekke toplumunda ahiret inancının bulunmadığını birçok ayette açıkça ifade etmiştir. Çok farklı kelime ve terkiplerle Kur'an'da Mekkî ve Medenî ayetlerde sürekli vurgulanan ve kıyametin kopmasından sonra yaşanacak ebedî hayat manasına gelen ahiret inancı, Kur'an'la birlikte tesis edilmiş ve merkezî terimlerden biri haline gelmiştir.

İslamiyet dünya ve ahiret ilişkisi bakımından insanlara manastırlarda yaşamayı öğütleyen, hayata ve dünyevî zevklere sırtını çevirmiş uhrevî ve münzevi bir din değildir. Yine İslam, ahireti yadsıyarak hayatı yalnızca bu dünyada yaşanandan ve görünür olandan ibaret sayan, maddeci ve materyalist anlayışa da karşıdır. Kur'an-ı Kerim dünya ve ahiret hayatını bir bütün ve birini diğerinin devamı olarak görmektedir. Ancak Kur'an yerine göre dünya hayatını aldaticı, ayartıcı, baştan çıkarıcı ve fani, ahireti ise hakiki ve baki olarak kabul etmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre hayat sürekli ve ahiret hayatı, dünya hayatının devamı niteliğindedir. Kur'an'a göre dünya hayatı önemsiz ve değersiz değil, aksine ebedî olan ahiret yurdunu kazanmak için dopdolu yaşanması gereken bir fırsat ve imtihan yeridir. Bu nedenle dünya hayatının son derece ciddiye alınması ve iyi değerlendirilmesi gerekir.

Tenasüh inancını reddeden İslam'a göre Müslüman kişi bir yandan yaşadığı dünyayı ve kendi hayatını müreffeh ve mamur etmeye, maddî yaşantısını âsan ve âbat etmeye çalışırken, diğer yandan da ahireti kazanmaya çaba göstermelidir. Müslüman kişi bu dünyasını âsan ve âbat edeyim derken ahiretini harap ve berbat etmemelidir.

47 Murat Akarsu, Hz. Osman ve Hilafeti, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2001, s. 40.

48 İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen "Derin Sapkınlık": Dünyevileşme", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı 3, s. 44.

49 Güler, "Dünyanın Başına Gelen "Derin Sapkınlık": Dünyevileşme", s. 46.

Sorumlu bir varlık olarak ferdi manada iman, amel ve ahlaki erdemlerle kendisini olgunlaştırmaya çalışırken, toplumsal manada da yeryüzünde hakka ve adalete dayalı sosyal bir düzenin kurulması için çaba göstermelidir. Çünkü Müslümanlar hem dünyayı ve hem de ahireti ciddiye alan, ibadetin yanı sıra ticaret de yapan, âbid ve tacir bir nebinin ümmetidir. İslam Peygamberi kendilerini yalnızca ibadete ve Allah'a adanmaya karar veren, bu nedenle işlerini ve eşlerini ihmale eden bir kısım sahabeyi uyar- mış; hatta onları İslam'ın dışına çıkmakla tehdit etmiştir. Öte yandan ashap, ibadet esnasında ticareti ve lehviyâtı duyunca cuma hutbesini irat etmekte olan Allah'ın el- çisini ayakta yalnız bıraktıkları için de ciddi şekilde ikaz edilmişlerdir.

İslamiyet kelimenin tam manasıyla bir vicdan ve adalet dinidir; her meselede ol- duğu gibi dünya ve ahiret ilişkisinde de hak ve adaletin, ölçü ve dengenin korunma- sını esas alır. Adalet her hak sahibine hakkını vermek ve bir şeyi yerli yerine koy- maktır. Ölçü ise aşırılıklardan kaçınma ve muvazeneyi bozmamaktır. Dünya ile ahi- ret arasında kurduğu denge ile İslam her iki âlem için de çalışmayı emretmiştir. Bir yandan tembelliği, miskinliği ve uyuşukluğu yasaklarken, diğer yandan da her iki dünya için çalışıp çabalamayı, çırpınıp didinmeyi emretmiştir. İslam dünya için çalı- şarak para kazanmayı emreder, ancak parayı ve serveti bir amaç ve sömürü aracı ola- rak değil, geçici bir emanet ve araç olarak görür. İslam'a göre paranın da yerli yeri- ne yani cebe konulması gerekir, kalbe değil; tabii Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için infakı ihmal etmemek şartıyla...

Rehberi Kur'an olan bir Müslüman, dünyanın gerçekliğini ve gerçeklerini inkâr etmeyecek kadar realist; nihai gaye olarak Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı hedef- leyecek kadar da idealisttir. Onun ülküsü bu dünyada yaşanandan başka hayat yok- muş gibi yaşayarak yeryüzünde sahte cennetler kurmaya çalışmak ve dünya hayatı- la mağrur olmak değildir. Müminin ülküsü fani hayatla birlikte baki âlemi de kazan- mak, vicdanî tatminle beraber ilahi rızaya da nail olarak ebedî saadeti elde etmektir.

İslam öncesi cahiliye Arapları arasında kıyametin kopması, öldükten sonra diril- me ve yaptıklarından hesaba çekilerek sonunda cennete veya cehenneme gitme diye bir anlayış mevcut değildi. Müşrik Araplar için hayat, yalnızca bu dünyada ve bir de- falığına yaşanan kısa yaşamdan ibaretti. İşte İslam cahiliye anlayışına özgü şirkle ka- rışık bu batıl inancı, bu inanca dayalı ibadet anlayışını kökünden değiştirdi. Kirlenen dünya üzerinde arazi temizliği yapmak için önce putları yıktı, sonra da onun üzerine dünya ve ahiret saadeti elde etmeyi, daha üst seviyede Allah sevgisi ve hoşnutlu- ğunu kazanmayı amaçlayan dünya ve ahiret dengesi üzerine kurulu yepyeni bir kul- luk bilinci inşa etti. Cahili dünya tasavvuru kökten değişip onun üzerine dünya ve ahiret dengesine dayalı ahiret bilinci tesis edildikten sonra yaşanan bu değişimin in- kılâp/devrim yahut değişim olarak adlandırılması isimlendirme farklılığından başka bir şey değildir.